

**COĞRAFIYANIN TƏDRİSİ METODİKASI
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОГРАФИИ
METHODS OF TEACHING GEOGRAPHY**

UOT 372.891

Gülsüm Məmməd qızı Hacıyeva

Bakı şəhəri Xətai rayonu 55 nömrəli məktəbin coğrafiya müəllimi

COĞRAFIYA FƏNNİNİN TƏDRİSİNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

Гульсум Мамед гызы Гаджиева

учитель географии школы №55 Хатаинского района гор. Баку

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОГРАФИИ

Gulsum Mamed gizi Hajieva

the geography teacher at school №55 of Khatai district of Baku city

MODERN PROBLEMS OF TEACHING GEOGRAPHY

Xülasə. Təhsilin müasirləşdirilməsi şəraitində ümumtəhsil məktəbinin əsas inkişaf istiqaməti təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, tədris sisteminin təkmilləşdirilməsi yolu ilə hər bir şagirdin şəxsiyyətinin inkişafına şərait yaradılmasıdır. Coğrafiya bu gün təbii və sosial proseslərin və hadisələrin qarşılıqlı əlaqəsini dərk etmək, üstəlik, onları proqnozlaşdırmaq bacarığıdır. Çoxdan məlum olan ərazilərdə müasir coğrafi tədqiqatlarla alimlər bir çox yeni, bəzən heyrətamiz kəşflər edirlər. Amma bu, yeni obyektlərin kəşfi deyil, təbiətdə və cəmiyyətdə coğrafi qanunauyğunluqların kəşfidir. Coğrafiya elmləri həmişə əməli məqsəd daşımışdır. Əvvəllər onlar ictimaiyyətə ilk növbədə məlumat verirdilər. İndi coğrafiyanın praktiki rolu, ilk növbədə, onun təbiətlə cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqə problemlərinin həllində iştirakı ilə müəyyən edilir. Bu problemlərin kəskinləşməsi bir daha sübut edir ki, coğrafi tədqiqatlar ilkin xarakter daşmalıdır. İnsanın təbiətə müdaxiləsi planetar nəticələrə səbəb ola bildikdə, hər hansı bir layihənin hazırlanması və təsdiqlənməsi üçün hərtərəfli coğrafi tədqiqatların üstünlüyü xüsusilə vacibdir.

Açar sözlər: *coğrafiya, şagird, müəllim, tədqiqat, proqnoz, bacarıq, idrak fəaliyyəti, metodika, praktika, problem, qarşılıqlı əlaqə*

Резюме. В условиях модернизации образования основным направлением развития общеобразовательной школы является повышение качества образования, создание условий для развития личности каждого учащегося за счет совершенствования системы обучения. География сегодня – это понимание взаимосвязей природных и общественных процессов и явлений, более того, умение их предсказывать. При современных географических исследованиях на давно известных территориях ученые делают множество новых, иногда поразительных открытий. Но это не обнаружение новых объектов, а открытие географических закономерностей в природе и в обществе. Географические науки всегда имели практическое назначение. В прошлом они снабжали общество преимущественно справочной информацией. Теперь практическая роль географии определяется прежде всего ее участием в решении проблем взаимодействия природы и общества. Обострение этих проблем лишней раз доказывает, что географические исследования должны иметь предваряющий характер. Предшествование всесторонних географических исследований разработке и утверждению любых проектов особенно важно тогда, когда вмешательство человека в природу может иметь планетарные последствия.

Ключевые слова: *география, ученик, учитель, исследование, прогнозирование, способность, познавательная деятельность, методика, практика, проблема, взаимодействие*

Summary. In the conditions of modernization of education, the main direction of development of the general education school is to improve the quality of education, to create conditions for the development of the personality of each student through the improvement of the teaching system. Geography today is the ability to understand and predict the interaction of natural and social processes and events. With modern geographical research in areas that have been known for a long time, scientists make many new, sometimes amazing discoveries. But this is not the discovery of new objects, but the discovery of geographical regularities in nature and society. Geographical sciences have always had a practical purpose. In the past, they provided information to the public first. Now the practical role of geography is determined primarily by its participation in solving the problems of interaction between nature and society. The aggravation of these problems once again proves that geographical research should be preliminary. When human intervention in nature can have planetary consequences, the advantage of comprehensive geographical studies is especially important for the development and approval of any project.

Key words: *geography, student, teacher, research, prediction, ability, cognitive activity, methodology, practice, problem, interaction*

Bir müəllim kimi hesab edirəm ki, idrak fəaliyyətini aktivləşdirmədən, şagirdlərin diqqətini cəlb etmədən, öyrənilən materiala davamlı idraki marağı formalaşdırmadan və inkişaf etdirmədən müəllimin qarşısında duran vəzifələrin həllində uğur qazanmaq mümkün deyil. Koqnitiv maraqların formalaşması və fərdin aktivləşməsi bir-birindən asılı proseslərdir. İdrak marağı fəallıq yaradır, lakin, öz növbəsində, artan fəaliyyət idrak marağını gücləndirir və dərinləşdirir. Öyrənməyə maraq problemi yeni deyil. Onun mənası keçmişin bir çox didaktikləri tərəfindən təsdiq edilmişdir.

Yan Amos Komenski yeni məktəbi sevinc, işıq və bilik mənbəyi hesab edərək, marağı bu parlaq və şən təlim mühitinin yaradılmasının əsas yollarından biri hesab edirdi. J.J. Russo şagirdin onu əhatə edən obyekt və hadisələrə birbaşa marağına arxalanaraq, uşaq üçün əlçatan və xoş bir təhsil qurmağa çalışırdı. K.D. Uşinski uğurlu tədrisin əsas daxili mexanizmini maraqla görürdü.

Eratosfen və Ptolemeyin dövründən bəri coğrafiya bəşəriyyətə sədaqətlə xidmət edir, insana yaşadığı dünyanı öyrənməyə və anlamağa kömək edir. Coğrafiya qədim zamanlarda insanların əməli fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranmış və təsviri xarakter daşıyırdı. Tədricən bəşəriyyət Yer haqqında bilik topladı və sistemləşdirdi, bunun sayəsində təbii və təbii-antropogen sistemlərin mexanizmlərini anlamağa başlayırıq.

İndi coğrafiya tədqiqat, coğrafi qanunları tapmaq və proqnozlaşdırma ilə məşğul olan fundamental coğrafi elmlər kompleksidir. Onun əsasını müasir peyk, coğrafi informasiya sistemləri, Yer zondlama sistemləri, təbii və sosial sferada təhlil metodları təşkil edir.

Məktəb coğrafiyasının dəyəri ondadır ki, o, ideoloji xarakterli məktəb fənlərindən biridir və şagirdlərdə Yer kürəsinin insanlar planeti kimi hərtərəfli, sistemli və sosialyönlü ideyasını formalaşdırır. Bu, həm də onları elmi biliklərin xüsusi metodu kimi ərazi yanaşması ilə tanış edən yeganə fəndir.

Coğrafiya fənnini həmin klassik məktəb fənlərinə aid etmək olar ki, məktəblilərdə humanist dünyagörüşünün formalaşdırılması, vətənpərvərlik və Vətənə məhəbbət tərbiyəsi, ətraf aləmdə oriyentasiya və sosial məsuliyyətli davranış bacarıqlarının formalaşması üçün xüsusi məsuliyyət daşıyır.

Coğrafiya elmlər arasında özünəməxsus yer tutur, təbiət və ictimai elmlər arasında bir növ “körpü” rolunu oynayır. Coğrafi biliklərin şəxsiyyətin formalaşmasında əhəmiyyəti coğrafi bilik və bacarıqların tam sistemini, habelə onların müxtəlif həyat vəziyyətlərində tətbiqi imkanlarını mənimsəməkdən ibarət olan coğrafi təhsilin ümumi məqsədini formalaşdırmağa imkan verir.

Əsas məqsədə uyğun olaraq coğrafiyanın tədrisi iki əsas müddəyə əsaslanır. Birincisi, bu, şagirdlərin dünyagörüşünün əsasını təşkil edən fundamental bilik və bacarıqlara yiyələnməyə, onların coğrafi təfəkkürünün hərtərəfli inkişafına yönəldilməsinin qorunması zərurətindən irəli gəlir; ikincisi, o, ondan irəli gəlir ki, məktəb coğrafiyası təkcə müəyyən təbii və humanitar biliklər toplusu deyil, həm də praktiki gündəlik həyatın əsaslarından biridir.

Coğrafiya ən qədim elmlərdən biridir, lakin onun nəzəriyyəsi və metodologiyasının bir çox fundamental məsələlərində hələ də prob-

lemlər vardır. Bu, coğrafiyanın bir elm kimi tərifinə, coğrafi qabığın quruluşu, xüsusiyyətləri, onun fəaliyyət qanunları və ərazi diferensiasiyası ilə bağlı coğrafi elmlərin tərkibinə və elmi anlayışlar sisteminə, habelə bir sıra digər nəzəri müddəalara aiddir. Coğrafiya elminin mövcud vəziyyətini göstərmək və şagirdlərin nəzəri biliklərinin sistemləşdirilməsinə töhfə vermək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Məktəb kurikulumuna əsaslanan coğrafiyanın gündəlik ideyası tamamilə yanlışdır. Coğrafiya öyrənmək ölkə adlarını əzbərləmək və ya təbii ərazilər və minerallar atlasını vərəqləmək deyil. Müasir coğrafiya faktları sadalamır – təbii və sosial sistemlərin məkan təşkilinin qanunauyğunluqlarını araşdırır.

Coğrafiya elmi, ilk növbədə, ən mürəkkəb riyazi modellərə əsaslanaraq qlobal iqlim və ətraf mühit dəyişikliklərini, təbii və antropogen amillərin onlara təsirini, ekosistemlərin bu dəyişikliklərə uyğunlaşmasını öyrənir. Son onilliklərdə geofiziki, geokimyəvi və bioloji metodların inkişafı sayəsində geoelmlər sahəsində tədqiqatlar böyük bir yol keçmişdir.

Şagirdlərin idrak fəaliyyətinin metodoloji əsaslarını dərinlən öyrənərək qarşıma “XXI əsr məktəbində coğrafiyanın tədrisində aktual problemlər” problemini həll etmək vəzifəsi qoydum. Buna səbəb şagirdlərin maarifləndirici fəaliyyətə marağının ümumi azalmasının müşahidə edilməsi oldu.

Bu problem üzərində iş coğrafi biliklərin mənimsənilməsinin səmərəliliyini artırmağa imkan verən, hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini tanımağa kömək edən və bu əsasda onlarda təhsilin formalarının, metod və üsullarının axtarışına təkan verdi. Bilik və yaradıcılıq arzusu: əminəm ki, bu, yalnız təlim fəaliyyətinə kompleks yanaşma ilə mümkündür. Qeyri-ənənəvi üsul və vasitələr idrak fəaliyyətinin artırılmasının mühüm vasitəsidir və onların tətbiqi aktual problemdir.

Qarşıya qoyulan problemin metodoloji aspektlərini öyrənərək, müəllimlərin qabaqcıl təcrübələrindəki dəyərləri və tapıntıları öyrənib ümumiləşdirərək fəaliyyətimə fəal və məqsədyönlü şəkildə coğrafiya dərslərində şagirdlərin idrak maraqlarının inkişafına və formalaşmasına yönəlmişəm.

Yeni biliklərin formalaşdırılması üzrə mövzuları mühazirələr, seminarlar, ekspedisiya-

lar (səyahətlər), tədqiqat dərsləri, maarifləndirici konfranslar (mətbuat konfransları) formasında keçirirəm. Dərslərdə “Rollu oyunlar” kimi qeyri-ənənəvi üsullardan, biliklərin təkrarlanması və ümumiləşdirilməsi, bacarıqların möhkəmləndirilməsi dərslərində isə KVN, “Nə? Harada? Nə vaxt?”, dərslər-müsabiqə, dərslər-müsahibə kimi dərslər formalarına üstünlük verirəm. Bilik və bacarıqların yoxlanılması zamanı isə viktorinalar, müsabiqələr, coğrafi gecələr, sınaq imtahanları, yaradıcı işlərin müdafiəsini keçirirəm. Yeni materialı öyrənərkən problemlə öyrənmə üsullarından istifadəyə üstünlük verirəm.

Qeyri-ənənəvi təlim metodlarından istifadə sinifdə idrak fəaliyyətinin aktivləşməsinə gətirib çıxarır, bilikləri zənginləşdirir, sistemləşdirir və möhkəmləndirir, onların şüurlu şəkildə tətbiqinə kömək edir.

Şagird öyrənmədə fəal, maraqlı, bərabərhüquqlu iştirakçıya çevrilir. O, standart düşüncədən uzaqlaşır, hərəkətlər stereotipinə malikdir ki, bu da ona bilik istəyini inkişaf etdirməyə, öyrənmə üçün motivasiya yaratmağa imkan verir. Sinifdə və dərslərdən sonra bu cür işlərin böyük tərbiyəvi və inkişafetdirici əhəmiyyəti vardır.

Qeyri-ənənəvi metodlardan və təlim metodlarından istifadə edərkən uşaqlarda obrazlı, sistemli və məntiqi təfəkkür inkişaf edir. Coğrafiyanın tədrisində qeyri-ənənəvi yanaşmalardan istifadə şəxsiyyətin formalaşması, bütün canlılara humanist münasibət, yaradıcı tərbiyə və inkişaf üçün mühüm vasitədir.

Problemin aktuallığı. Məktəb coğrafiyası ideoloji xarakterli bir fəndir, şagirdlərdə Yer kürəsinin insanlar planeti kimi vahid, mürəkkəb, sistemli bir təsvirini formalaşdırır. Bu fənnin əhatə dairəsinə təbii və sosial obyekt və hadisələr daxildir, ona görə də coğrafiyanın tədrisinin məqsədləri xüsusilə genişdir.

Problemin yeniliyi. Məktəb coğrafiyasının şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına verdiyi töhfə, şəxsiyyətin fəaliyyətinin insan və təbiət münasibətləri sistemində ən mühüm amil olduğu təbiətlə cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin indiki mərhələsi ilə müəyyən edilir. Onu dövrün şagirdlərinə və ölkənin inkişaf vəzifələrinə uyğunlaşdırmaq üçün təhsilin məzmununun əhəmiyyətli dərəcədə yenilənməsi zəruridir. Bu problemin həllinin əsas şərti ümumi təhsil üzrə dövlət standartının tətbiqidir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Coğrafiya üçün təbiətlə cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi anlayışı müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. “İnsan və təbiət” problemi o qədər böyükdür və hər şeyi əhatə edir ki,

onu həll etmək hüququna tək cə coğrafiya iddia edə bilməz. Digər tərəfdən, coğrafiya elmlərinin maraqları cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı əlaqəsi məsələləri

ilə məhdudlaşa bilməz. Coğrafiya üçün bu, bir çox problemlərdən yalnız biridir.

Ədəbiyyat:

1. Seyfullayeva N. Coğrafiyanın tədrisi metodikası: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı 2011.
2. Ümumtəhsil səviyyəsində yeni dövlət proqramları (kurikulumları). Bakı, 2013
3. Əlizadə. Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı:
4. E. Əlizadə, N. Seyfullayeva, İ. Aktopark, Y. Şabanova. Coğrafiya-6. Bakı: Bakınəşr, 2022.
5. İntegrativ kurikulum (məhiyyəti və nümunələr): Müəllimlər üçün vəsait (müəlliflər qrupu). Bakı, 2005 (İREX təşkilatının xətti ilə)

E-mail: haciyeva55@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəl.dok., dos. A.X. Hacıyev*
ped.ü.fəl.dok., dos. M.S. Kazimov

Redaksiyaya daxil olub: 03.10.2022.